

SZITA SZABOLCS

Langfelder Vilmos, Raoul Wallenberg
budapesti segítője

Politika- és családtörténet a 20. századból

A *Langfelder* család a 19. század harmadik harmadáig a Felvidéken élt, és onnan települt át a viharos gyorsasággal fejlődő Budapestre. Tagjai szorgalmas munkával, az ipari fellendülés körülményei között vagyont szereztek, gyárat alapítottak. Jólétben éltek, majd az 1930-as években mindezt elvesztették. 1951-ben egy bérlakásban húzták meg magukat, melynek eredeti lakóit vidékre telepítették ki.

Az 1900-as évek elején Budapest székesfőváros VI. (ma XIII.) kerületében, a Figyelő utca 14. sz. alatt működő kisebb ipari üzem a Langfelderék tulajdonában volt. Ugyancsak korai adat, hogy a m. kir. kereskedelemügyi miniszter a Langfelder Vilmos-féle gépgyárnak 1908. október 16-án engedélyezte, hogy termelését 250 munkás foglalkoztatásával bővítsé, „a technika legújabb vívmányai szerint”.¹

Az üzem alapítója, idősebb Langfelder Vilmos a Trencsény megyei Puhórol származott, s a fővárosban tanulta ki a géplakatos szakmát. Harmincévesen, 1875. május 23-án házasságot kötött az ugyancsak puhói születésű Kohn Rozáliával. A viharos konjunktúra, az új vállalkozások szárnyalása, a nagy állami beruházások idején² gyorsan emelkedett, vagyonosodott.

A „Langfelder V. gépgyár és vasöntöde” 1910-től 13 évig folyamatosan szerepelt a távbeszélő-címjegyzékben.³ Időközben a részvénytár-

¹ A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 35074/VI. c. sz. határozata. A budapesti Langfelder leszármazottak tulajdonában.

² Az alapítás után Langfelderéknél kapott órabéres munkát egy ideig a fiatal Kassák Lajos. Emlékezése szerint az üzem helyén korábban ócskavas-kereskedés volt. „Vagy százan dolgoztunk a telepen reggel hat órától éjjel tizenegy-tizenkettőig. (...) Egy famegmunkáló gép megépítését bízták rám.” (KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. Magvető Kiadó, Budapest, 1966. 201.)

³ Az első angalföldi telefonvonalat a Langfelder-cégnek létesítették. (Dr. Róbert Péter kutatási adata.)

saság profilja „vasöntöde és kazángyár” lett. Hirdetése szerint gőzfűrésztelepeknek állított elő berendezéseket, fagegmunkáló gépeket, gőzgépeket, szeszgyári berendezéseket, csővezetéseket, vasszerkezeteket és transzmissziókat (gépeket meghajtó erőátviteli szerkezeteket) a felhasználó megrendelése szerint. Széles gyártmányskálája sokféle igényt elégített ki.

Langfelderék gyára ismeretlen időben beolvadt az osztrák Herkuleswerke A–G-be. A telephely címe Figyelő u. 14–16. számra változott, ami bővítést feltételez. Szintén nem tudni, hogy Langfelder Vilmos és fia, Károly, miért maradt ki a cég igazgatóságából. Ami bizonyos: a részvénytársaság központja a későbbiekben már nem Angyalföldön, hanem a X. kerületi Asztalos Sándor u. 12-ben volt. Működési veszteségei következtében 1933-ban megkezdték a felszámolását, amely elhúzódott, és egészen 1942. december 31-ig tartott.⁴

Wallenberg későbbi bizalmas munkatársa, Langfelder Vilmos 1912. április 5-én született, feltehetőleg az angyalföldi üzem területén lévő lakásban.⁵ A 35 esztendőes édesapa, Langfelder Károly tanult műszaki szakember, okleveles általános mérnök volt, édesanyja Hertzka Jozefa.⁶ A háborús konjunktúrában a család tovább gyarapodott.

Langfelderék polgári jólétbe jutottak, kitűnő anyagi körülmények között éltek. Saját autót (a családi hagyomány szerint elektromos meghajtásút is) tartottak. Télen a pesti városközpontban, az Andrassy út 36-ban, nyáron pedig a Svábhegyen, az árnyas erdők övezte, kitűnő panorámájú Melinda úton laktak (vagy a Széchenyi emléküti tágas villában, amely ugyancsak az övék volt). Az ifjabb Vilmos hamar vezetői engedélyt szerzett, autóval járt.

A családi boldogságot megtörte, hogy az édesanyja 40, majd kilenc esztendővel később az édesapa 57 évesen elhalálozott. Vilmost és húgát, Stefániát Langfelder Edéné, Margit asszony nevelte tovább.⁷ Férje, Langfelder Ede 15 esztendővel volt fiatalabb unokabátyjánál, Langfelder Vilmosnál. Ede a századfordulón virágzó malomiparban kezdett dol-

⁴ Az üzembről dokumentáció található Budapest Főváros Levéltárában Cg. 1259. O. 2640. sz. alatt.

⁵ A budapesti VI. ker. állami anyakönyvvezetőségen 1939. szeptember 19-én a Langfelder Vilmos számára kiállított új anyakönyvi kivonat megjegyzés rovatában gondosan feltüntették, hogy az ő és korábban kitért apja vallása a II. zsidótörvény alapján immár nem római katolikus, hanem „izr.”.

⁶ 1905-ben, Budapesten kötöttek házasságot. Az édesanyja (1885–1925) Hertzka Izidor (1853–1921) és Politzer Fanni (1863–1901) budapesti lakosok házasságából származott. Langfelder Károly díszes műegyetemi diplomája L. I. és családja birtokában.

⁷ 1883. március 20-án Budapesten született. Az üldöztetéskor a Terézvárosi Plébánián 1944. szeptember 29-én megkeresztelkedett, keresztlevelét október 19-én állították ki.

gozni. Tehetséges és sikeres ember volt, s karrierje az Első Budapesti Gőzmalmi Részvénytársaság vezérigazgatói székéig vitte.⁸

Az ifjabb Langfelder Vilmos tanulmányait a budapesti piaristáknál (kegyestanítóreudi gimnázium) végezte, 1929-ben érettségizett.⁹ Az 1929/1930-as tanévben iratkozott be a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem gépészmérnöki karára, ahol az 1935/1936-os tanév első szemeszteréig 11 félévet eredményesen elvégzett.¹⁰ Visszaemlékezések szerint intelligens, csendes, művelt ember volt. Szerette a társaságot, megfordult klubokban, s eljárt kirándulni, síelni is. Németül jól beszélt, korábban francia és latin nyelvismeretet is szerzett.¹¹ 1938-ban 23 éves húga, Stefánia házasságot kötött dr. Simon Gyula ügyvéddel.

Magyarország német megszállásakor, 1944-ben Langfelder mérnök – akárcsak Raoul Wallenberg – 32 éves volt. A faji törvények miatt a zsidó férfiaknak előírt, fegyver nélküli honvédségi kiegészítő munkaszolgálatra hívták be.¹² Szolgálatáról, századba való beosztásáról adatot nem találunk. A budapesti zsidók hatósági összeköltöztetése idejéből fennmaradt a Magyarországi Zsidók Szövetsége 18. Lakáshivatalának 81230 sz. „beutalója”. Eszerint Langfeldernek addigi, az Andrássy u. 36. számú házban levő lakóhelyét el kellett hagynia. Özv. Simon Norbertné IV. ker., Légrády Károly utca 35. sz. alatti lakásába június 24-i hatállyal költöztették be.

Svéd védetség a deportálás ellen

Magyarország német fegyveres megszállása után a Svéd Királyság budapesti követsége hozzálátott, hogy segítsen a bajbajutottakon. Olyan magyar állampolgárokon, akik származásuk okán veszélybe kerültek, s igazolható, közelebbi svéd kapcsolattal rendelkeztek. Több magyar zsi-

⁸ A részvénytársaságot 1863-ban alapították. Langfelder Ede 1878. július 1-jén gyakornokként kezdett. 1908-ban kereskedelmi igazgató, majd 1909-től 1923-ig vezérigazgató. Nyugdíjazása után, 1923. augusztus 31-én – 62 évesen – Bad Gasteinban (Ausztria) meghalt. A rákoskeresztúri zsidó temetőben nyugszik.

⁹ Tanulmányi iratait a Magyar Piarista Rendtartomány központi levéltárában, a Budapesti Gimnázium iratai között őrzik. Anyakönyvek 1921/22–1928/29.

¹⁰ *A magyar királyi József-Műegyetem programja az 1929/30. tanévre.* Függelékül a Műegyetem fegyelmi szabályzata. Hetedik rész. A beiratkozott hallatók névjegyzéke az 1929/30. tanév I. és II. felében. Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. 1929. 127.; M. kir. József Műegyetem Gépészmérnöki törzskönyv XLII. Gépészmérnöki szigorlati jegyzőkönyv, XXXVII.

¹¹ MURÁNYI Gábor: Arcél a homályban. *Köztársaság*, 1992/28. 86. Kellner Miklósné visszaemlékezése.

¹² A Honvédelmi Minisztérium Központi Irattárában személyi adatot szolgálatáról nem találunk.

dónak volt svédországi rokona, üzleti partnere, barátja; ők a svéd külügyminisztérium, a budapesti követség útján élénken érdeklődtek a német gyűrűbe szorult magyar ismerőseik, rokonaik sorsáról, esetleges kiutazásuk lehetőségeiről. Ily módon a Svédországból vagy Budapestről legitimált magyarokról listák készültek, személyi kartotékokat fektettek fel. A következő lépés az volt, hogy megfelelő iratok beszerzésével, kiállításával elősegítsék Svédországba utazásukat.

A Gellérthegyen álló, Gyopár utca 8. alatti épületben a külképviselet élén az 1944-ben 64 esztendős Carl-Ivan Danielsson követ állt. Budapesti diplomáciai szolgálatát 1942. november 4-én kezdte.¹³ Mellette dolgozott Per Anger, Lars Gustafson Berg, Göte Carlsson követségi titkár, Yngve Ekmark,¹⁴ Margareta Bauer és Birgit Brulin (titkárnők), valamint Asta Nilsson (a követségi gyermekmentési akció vezetője, eredetileg a Svéd Vöröskereszt munkatársa). A kulturális attasé Valdemar Langlet lektor volt. A magyar alkalmazottak között dr. Mezey Dénes konzulátusi tisztviselőnek volt fontosabb feladata. Szórványos utalásokat találtunk arra, hogy 1944-ben a követség sofőrje Dévényi József volt, Per Anger attasé DKW személyautóját Fodor György vezette.

A követségen főképp Per Anger első titkár adta ki a „svéd érdekeltségű” magyaroknak a sorszámozott, igazoló okmányokat, általában Danielsson követ aláírásával. Az iratokban felkérték az illetékes magyar hatóságot, „szíveskedjék a nevezett érintő esetleges intézkedésekor azt a körülményt, hogy az illető, amint utazni lehet, beutazhat Svédországba, jóindulatú szíves figyelmükre méltatni”.

Raoul Wallenberg 1944. július 9-én érkezett Budapestre (ezt megelőzően 1942 februárjában és 1943 őszén tartózkodott itt). Követségi titkári megbízása a magyarországi állapotok megismerésére és feldolgozására, valamint további svéd embervédelmi, „humanitárius” akciók szervezésére szolt. Akcióját az USA-ban működő *War Refugee Board* (WRB),

¹³ *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Összeáll.: RÁNKI György–PAMLÉNYI Ervin–TILKOVSKY Lóránt–JUHÁSZ Gyula. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 923.

¹⁴ Per Johan Valentin Anger (1913–2002) nyugdíjba vonulása után másfél évtizedig, a svéd Wallenberg Egyesület elnökeként nagy erőfeszítéseket tett volt kollégája, Wallenberg 1945 utáni sorsának feltárásáért. Izraelben a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki. 1995-ben Budapesten a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztje-kitüntetését vette át. Lars Berg és Göte Carlsson Wallenberg érkezése után kezdett dolgozni Budapesten. Yngve Ekmark eredetileg a Svéd Gyufagyár igazgatója volt Zágrábban, majd svéd konzul. Feltehetőleg a háborús események miatt jött Budapestre. Wallenberg munkáját élelmiszerek, gyógyszerek és ruházat beszerzésével segítette. (Per ANGER: *Raoul Wallenberggel Budapesten.* Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1999. 54–55.)

Háborús Menekültügyi Bizottság) anyagilag támogatta, és 1996-ban közzétett adatok szerint kapcsolatban állt az *Office of Strategic Services* (OSS, az amerikai CIA elődje) szervezetével is.¹⁵ Budapestről a svéd külügyminisztériummal Danielsson követ vagy Per Anger útján tarthatott kapcsolatot. Ők továbbították jelentéseit, illetve az onnan érkezett utasításokat. A pénzügyekben is Danielsson volt az engedélyező. Amikor Wallenberg Magyarországra érkezett, a zsidóságot lényegében már elkülönítették a lakosság többi részétől, s a vidékiekből 432 417 személyt Auschwitz-Birkenaubá deportáltak. Sorra került a kapun Dávid-csillaggal megjelölt házakba egybeköltöztetett budapesti zsidók elhurcolása. Wallenbergnek gyors tájékozódásra és kiterjedt szervezőmunkára volt szüksége ahhoz, hogy újabb védelmi formát dolgozzon ki, és meg is valósítsa. A *Schutz-Pass*, azaz a védőútlevelel formáját választotta.¹⁶

A követségi titkárnak kezdetben arra volt engedélye, hogy svéd mentőokmánnyal lásson el 1500 magyar személyt. Olyanokat, akiknek Svédországban rokonaik éltek, vagy a svéd üzleti élettel huzamosabb ideje közvetlen üzleti kapcsolatban álltak. (Ezt a számot később ügyes taktikázással 4500-ra növelte.) A svéd kapcsolatot okmányszerűen bizonyítani kellett.

Wallenberg budapesti tevékenységéről az elmúlt évtizedekben sok munka megjelent. Tudjuk, hogy nagyfokú cselekvési szabadságot élvezett, sikerrel manipulálta a magyar hivatalnokokat és a kor megannyi percmemberét. Felismerte, hogy a magyarok többnyire félnek a németek előtt rossz színben feltűnni, s egyre inkább aggódnak a háború közeledő vége miatt. A németek és a magyarok egyaránt félve gondoltak arra, mi jöhet, mi következhet a vereség, a szovjet haderő bevonulása után.

A fényképes, német és magyar nyelvű svéd *Schutz-Pass* – mint a többi, Budapesten néhány követség által kiadott menlevél – a nemzetközi jogban ismeretlen és érvénytelen volt. Mégis nagy hatást váltott ki. 1944 nyarán egyfajta tiszteletet parancsolt, üzenetet hordozott. A közvetlen életveszélyben sokan ebben látták a kitörés esélyét, a szervezett védelem, a túlélés reményének megtestesülését.

Augusztusra a gellérthegyi Gyopár utcában a fenyegető deportálástól rettegő budapesti zsidók újabb és újabb csoportjai jelentkeztek. Az új

¹⁵ A magyarországi küldetésre a WRB és az OSS ügynöke, Iver Olsen választotta ki. Ezt jóváhagyta Herschel Johnson, az USA stockholmi követe, az utóbbi javaslatára pedig a svéd külügyminisztérium.

¹⁶ Az érkezése után keletkezett iratokból válogatást közölt Szabó Éva: A magyarországi svéd mentőakció történetéhez (1944). *Történelmi Szemle*, 1987–1988/3. 379–394.

menlevél híre futótűzként terjedt, az utcán sorba álltak érte. Az adminisztráció meggyorsítására a Wallenberg által kiépített Humanitárius Osztály (hivatalos megnevezése *Abteilung „B”* volt) irodákat bérelt a közeli Minerva utca 1/a. számú házban. Augusztus 16-tól itt fogadták a kérelmezőket.

Szeptember közepén Wallenberg hivatalában már közel száz magyar zsidó tisztviselő dolgozott. Wallenberg irodákat létesített a Gyopár utca 10. számú épületben és az ugyancsak budai oldalon, a Naphegyen található Tigris utca 8-ban is.¹⁷ A szükség hozta, hogy az ügyforgalmat a továbbiakban a Tigris utcából is el kellett irányítani. A Schutz-Passok kiadását – meghatározott fogadóórák keretében – a VI. kerületi Jókai utca 1. szám alatt végezték. Az itteni iroda a Budapesti Svéd Királyi Követség Információs Osztálya lett. Wallenberg szeptember 29-én jelentette a stockholmi külügyminisztériumnak, hogy „az egész személyzet, családostól kb. 300 ember, a csillagviselés és a munkaszolgálat alól mentesítve van”. Addig 2700 védőútlevelet adtak ki, s „mindazok száma, akik az osztály révén a csillagviselés alól mentesültek, a 4500-as keretből 1100-ra rúg”.¹⁸

Az 1078. sorszámú védlevelet Wallenberg idézett jelentése előtt egy héttel, szeptember 22-én, Danielsson követ aláírásával, Langfelder Vilmos nagyanyjának, a 89 éves özvegy Langfelder Vilmosnénak állították ki. A család ugyanis évtizedes svéd kapcsolatot bizonyított, emiatt tagjai svéd követségi okmányokat kaptak. Az idős hölgy alig egy héttel a nyilas puccs után, október 23-án felkerült a svájci védettek listájára is. A végveszélyben ugyanis mindenki igyekezett többféle, „védettséget” igazoló iratot is szerezni.

A Svéd Királyi Követség Információs Osztályának kérdőívét a Simon család – özv. Simon Norbertné (sz. Kondor Blanka), dr. Simon Gyula és neje, a már említett Langfelder Stefánia, Vilmos húga – valószínűleg egyszerre töltötte ki.¹⁹ Mint láttuk, a Légrády Károly u. 35-ben laktak. A védlevél elnyeréséhez – német nyelven – a szükséges svéd összeköttetést özv. Simonné bátyjának Stockholmban élő özvegye, Kondor Alfréd-

¹⁷ A Humanitárius Osztályra ez időben közel 4000 kérvény érkezett. (*Emberirtás–embermentés. Svéd követjelentések 1944-ből. Az auschwitz-i jegyzőkönyv.* Válogatta, fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta: BAJTAY Péter. Katalizátor Iroda, Budapest, 1994. 124., 129.)

¹⁸ LÉVAI Jenő: *Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka.* (Harmadik kiadás.) Magyar Téka, Budapest, 1948. 81–82.

¹⁹ Simon Norbert m. kir. műszaki főtanácsos 1919-ben családostól, hat gyermekével kényszerült elmenekülni Segesvárról. A családfő állami tisztviselőként dolgozott, felesége iparművészeti munkával járult hozzá a népes család eltartásához. (Az eredeti családi svéd iratok D. Á. tulajdonában.)

né személyében jelölték meg.²⁰ Kondor Alfréd a magyar–svéd kapcsolatok szorgos építője és támogatója volt. Értékes tevékenységét V. Gusztáv svéd király első osztályú lovagkereszt kitüntetéssel ismerte el. A Simon családból Simon Magda 1931-től 1933-ig a Kondor-cégnél Stockholmban dolgozott, közben a német mellett megtanult svédül.

Követségi beadványában a nyugdíjas özv. Simon Norbertné bejelentette, hogy családtagjaival, tizenhárom magyar személlyel kíván svéd földre utazni. Köztük fiával, dr. Simon Gyulával, annak feleségével és kislányukkal, Évával, valamint sógorokkal, Langfelder Vilmossal.

A Simon családból a svéd követség Simon Magdát hamar alkalmazta, már júliusban megérkeztek az iratai Stockholmból. Kartotékokat állított ki, beérkezett svéd iratokat, adatokat fordított le a magyar munkatársaknak. A fentiek alapján a svéd védelem családtagként Langfelder Vilmosra is kiterjedt. Ő akkor a Jókai utca 4. alatti svéd védettségu munkaszolgálatos alakulathoz tartozott.²¹ Október derekától az Üllői út 2–4. sz. alatti bérelt svéd követségi épületbe, a Humanitárius Osztály központi irodájának állományába került át.

Az Üllői úton működött a *Schützling Protokoll*nak nevezett alosztály vgy iroda is. Kizárólagos feladata a svéd okmányokkal rendelkező, elhurcolt zsidók felkutatása, a nyilas pártházakból való kimentése volt.²² Az irodában pontos feljegyzéseket készítettek az erőszakoskodásokról, a kegyetlenkedésekről és elkövetőikről. Novemberben a svéd követség kibérelte a Hazai Bank Rt. Harmincad utcai székházának harmadik emeletét is. Wallenberg gyakran megfordult itt.

Wallenberggel a zsidó életek védelmében

Langfelder Vilmos valószínűleg német nyelvtudása és autózvezetési gyakorlata alapján jutott be Wallenberg követségi titkár legszűkebb körébe.²³ A követségi állás a visszatérően fenyegető deportálás elől meglehetősen

²⁰ Szül. Bányász Elza (1877–1968), 1944-ben a svéd fővárosban, Storgatan 38. sz. alatt lakott.

²¹ A svéd követség bérletbe vette a Magyarországi Kereskedelmi Utazók Egyesületének székházi helyiségeit. Itt helyezték el a svéd védettségu munkaszolgálatosok egy részét, intézték a lakásügyeket, elszámolták az élelmezés költségeit dr. Forgács Béla és Léderer Antal vezetésével.

²² Itt dolgozott dr. Geiger László, Kelecsényi Elek és dr. Magasdi Miklós. Az elhurcolt svéd védlevelesek kimentése sokszor életveszélyes vállalkozásnak bizonyult. Ilyen akció közben vesztette életét Elek Béla, valamint dr. Sugár Péter, Löwinger István és mások.

²³ GARAI Sári–EMBER Mária (szerk.): „...hogya a budapesti Wallenberg-kiállítás emléke fennmaradjon”. Wallenberg Füzetek. I. Budapest, 1994. 123.

biztonságot nyújtott. Az alkalmazottak a Svéd Királyság budapesti követségétől legitimációs kártyát, a magyar belügyminisztériumtól pedig külön személyi lapot kaptak. Mentésültek a kötelezően előírt Dávidcsillag viselésétől, ahogy a mind kiterjedtebb kiegészítő honvédelmi munkaszolgálat alól is.²⁴

Simon Magda a svéd követségen tudta meg, hogy rokona, Langfelder, Wallenberg sófőrije lett. „Nagyon megnyugodtam, jó helyre került” – emlékezett vissza 1992-ben.²⁵ A mérnök németül kitöltött, fényképes és sorszámos Schutz-Passát augusztus 20-án keltezték. Wallenberg követségi titkár – a budapesti Svéd Királyi Követség nevében – két nap múlva értesítette a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságot (KEOKH), hogy Langfelder Vilmosnak „védőútlevelet állított ki, amelynek értelmében svéd alattvalónak tekintendő”. Egyben kérte, hogy mentesítsék a sárga csillag viselése alól.²⁶

Arról nincsenek adatok, hogy Raoul Wallenberg hol tartózkodott és mit csinált október 15. körül, a Szálasi-puccs idején. Az ezt követő hét zaklatott napjairól viszont olvashatunk a jelentéseiben. A nyilas puccs után „a felfegyverzett banditák védőútlevelek birtokosait megtámadták és passzusait eltépték” – írta, s ezt látva akciójának magyar alkalmazottai igyekeztek elrejtőzni. „Az események katasztrófálisan hatottak az osztályra, az egész személyzet távolmaradt, s egy ingyen rendelkezésünkre bocsátott autó, azon kívül különböző bezárt helyiségeknek és szekrényeknek kulcsa stb. eltűnt.”

Wallenberg a következő napon – feltehetőleg október 18-án – megoldotta a közlekedést. A veszélyben lévő személyzet tagjait „autóval biztos helyre” szállította, és zsákbán élelmiszert vitt nekik. „Ma már csak – írta 22-én – tíz tagja tűnt el a személyzetnek, míg harminc közülük nem ért be munkahelyére.”²⁷

Az éles politikai fordulat miatt a korábbi mentesítések nagyrészt érvenyüket veszítették. A nyilas vezetőkkel új tárgyalásokra, a mentőmunka új módszereire volt szükség. Wallenberg a Szálasi-kormány külügyminiszterével, báró Kemény Gáborral²⁸ október 21-én megállapodott, hogy a Svéd Királyi Követség alkalmazottait és családtagjaikat a magyar hatóságok kivételesen kezelik. Emiatt „a csillagviselés alól mentesek; min-

²⁴ *Emberirtás–embermentés*. I. m. 129.

²⁵ MURÁNYI Gábor: i. m. (Simon Magda itt már házastársa révén Kellner Miklósné néven szerepel.)

²⁶ Az eredeti irat D. Á. tulajdonában. A mentesség megadása november derekán megszűnt.

²⁷ LÉVAI Jenő: i. m. 99.

²⁸ Báró dr. Kemény Gábor (1910–1946) jogász, 1939-től a Nyilaskeresztes Párt tagja. Szálasi Ferenc hatalomátvétele után külügyminiszter, 1946 márciusában a Népbíróóság ítélete alapján kivégezték.

dennemű munkaszolgálat alól mentesek, illetve onnan visszahívandók; nem kötelesek csillagos házban lakni; a kijárási tilalom rájuk nem vonatkozik”.²⁹ A megegyezés több száz embernek adott reményt.

November 28-án hajnalban fegyveres magyar tábori csendőrök gyalogmenetben kísérték a Józsefvárosi pályaudvarra vezényelt svéd „védett” munkaszolgálatosokat. A követségi titkár „kis autóján” követte őket, és egész napos küzdelmet folytatott kimentésükért.³⁰ Akcióját végül az Eichmann-kommandó sokat próbált tagja, Theodor Dannecker SS-Hauptsturmführer (százados) hiúsította meg. Életveszélyesen megfenyegette Wallenberget, mivel – Lévai Jenő szerint – valamilyen okból rendkívül ellenséges érzülettel viseltetett vele szemben.³¹ Ugyancsak Lévai közli azt is, hogy a fővárosban olyan hír keringett, hogy Dannecker „Heteken át igyekezett Wallenberget autószerencsétlenség előidézésével a mentés munkájából kikapcsolni. Arra készült, hogy hatalmas autójával Wallenberg egészen kis kocsiját valahol legázolja. Ezt a szándékát nem titkolta el, és így kitudódott.”³² Lévai állítását Büchler Izsó és dr. Wilhelm Károly visszaemlékezésére építette.

A mozgékony Raoul Wallenberg autóját rövidesen védencei is megismerték, figyelték. A Józsefvárosi pályaudvarról kimentett egyik zsidó munkaszolgálatos csoport végleg megkönnyebbült, amikor az úgynevezett védett házba³³ való visszatérésekor meglátta a járművet. A munka-

²⁹ A követségi alkalmazottakat és családtagjaikat a Svéd Kir. Követség munkaigazolványával, vagy a magyar külügyminisztérium, illetve a belügyminisztérium igazolványával látták el. November 4-én a svéd okmánnyal rendelkező, a nyilaskeresztes puccs után a Dohány utcai templomba zárt magyar zsidókat a hatóságok – a Rádióban és a Magyar Távirati Iroda útján közzétett magyar–svéd megegyezés következményeként – szabadon engedték. A Minerva u. 8. alatti villába a követség ekkor szállásolta be a svéd kolónia még Magyarországon lévő tagjait.

³⁰ Wallenberg – vélhetőleg a nyilas puccs utáni tapasztalatok miatt – november 3-án tett sikeres autóvezetői vizsgát.

³¹ Dannecker a budapesti Eichmann-kommandó tagja volt, „az európai zsidókérdés végső megoldásának” fanatikus végrehajtója. Ember Mária 1984-ben a *Magyar Nemzet*-ben „Egy úr Eichmann stábjából” címmel cikksorozatot közölt róla. (1984. május 13., 20., 27., június 3., 10., 17., 24.) LÉVAI Jenő: i. m. 138.; Christian GERLACH–GÖTZ ALY: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása*. Noran Kiadó, Budapest, 2005. 297.

³² LÉVAI Jenő: i. m. 138. A szerző szerint a közvetlenül fenyegető veszélyre Wallenberget régebbi ismerőse, Büchler Izsó tőzsdetanácsos és dr. Wilhelm Károly figyelmeztette. Dannecker közvetlen autóhasználatára nem találtunk adatot. Parancsnokának, Eichmann-nak viszont három személyautó, kényelmes rózsadombi villa, benne hétfős kiszolgáló személyzet állt rendelkezésére. (Gideon HAUSNER: *Ítélet Jeruzsálemben. Az Eichmann-per története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 380.)

³³ A semleges külképviseletek által védett házak rendszere 1944 nyarától fokozatosan alakult ki. A Pozsonyi út környéki 72 svájci és 32 svéd védettségi ház képezte a magvát az ún. nemzetközi gettónak, amely novemberben a Szent István körút mentén a Tátra utcáig tartott. A már használaton kívüli Józsefvárosi

szolgálatosokból néhányan „felismerték az autót, és futótűzként terjedt el közöttük: itt van Wallenberg”.³⁴ Kora reggel többször az óbudai téglagyárakhoz hajtatott, s mentési céllal fel-feltűnt a Teleki téren is. Az Óbuda-Újlaki téglagyár a hegyeshalmi gyalogos deportálás, a további erődítési kényszermunka gyűjtőhelyeként szolgált; a Teleki térről legtöbbször a Józsefvárosi pályaudvarra vitték a lefogottakat, ott pedig a bevagonírozás következett.

A magyar külügyminisztérium irataiban olvasható, hogy Raoul Wallenberg és Per Anger november 23-án és 24-én járta meg a Budapest–Hegyeshalom közötti autóutat. Báró Kemény Gábor külügyminiszternek erről emlékeztetőt készítettek, amelyből kiviláglik, hogy éles szemmel figyelték a gyalogmeneteket, együttérzéssel mérték fel a magyar–német határra vezényelt zsidó katonai munkaszolgálatosok és elhurcolt budapesti polgári lakosok (főként nők) helyzetét és testi-lelki állapotát. Átiratukban Gönyűt, Mosonmagyaróvárt és Hegyeshalmot említették, feltehetőleg itt tudtak információkat gyűjteni a nyolcnapos novemberi gyaloglás viszontagságairól és következményeiről. Megállapították, hogy sem Budapesten, „sem a hegyeshalmi átadásnál nem tartják 100%-os tiszteletben a külföldi okmányokat”.

Tárgyilagos és megrendítő leírást adtak „a szinte állati sorba süllyedt”, elcsigázott emberekről. Mintha az SS-koncentrációs táborokban a végéig kiéhezett foglyoknak a csekély kenyérporcióért folytatott napi dulakodását látták volna: „Midőn a Bizottság saját útikészletéből némi élelmet akart közöttük kiosztani, a tömeg szinte megostromolta őket, az emberek összeverekedtek, csakhogy a kis szendvicssomagokhoz juszanak.” Az emlékeztető szerint a Svéd Királyi Követségtől „ismételten megtagadták, hogy tehérgépkocsikat küldjön az emberek élelmezésére, csak két nappal ezelőtt vált ez hivatalosan lehetségessé”.³⁵

Mindebből következtethető, hogy Wallenberg és Per Anger³⁶ – a november 19-én kért engedély alapján – követségi személyautóval tette

pályaudvar épületén 2006. január 17-én ünnepélyes keretek között emléktáblát avattak Wallenberg és a budapesti zsidóságért a vészkorszakban kifejtett tevékenysége emlékére. A Nemzetközi Raoul Wallenberg Alapítvány és a magyarországi Raoul Wallenberg Egyesület összefogásával bronzból és cédrusfából készült táblán a svéd filantróp három, 1944 telén a pályaudvaron véghezvitt mentőakciójának angol és magyar nyelvű leírása található.

³⁴ LÉVAI Jenő: i. m. 140.

³⁵ Magyar Országos Levéltár K-63. Küm. Pol. 13 029. sz. A beszámoló magyar nyelvű változatát közli KARSAI ELEK–KARSAI László: *A Szálasi per*. Reform Lap- és Könyvkiadó Rt., Budapest, 1988. 736–737.

³⁶ A hegyeshalmi felderítő túsáról Per Anger is ír emlékezésében. Több állítására (Wallenberg ezután újra meg újra útnak indult mentési céllal, a védlevelek érdekében a fővárosból kivezető országutakon és a

meg a 240 km-es utat. A sofőr(ök) személye ismeretlen. Egy 1992-ben közzölt visszaemlékezés szerint Wallenberg Győrben elhurcolt zsidó fiatalokat (gyerekeket) mentett ki, és sofőrjére, Langfelder Vilmosra bízta őket. Nagy kerülőkkel, igazoltatásokon át jutottak vissza Budapestre. „A követség pincéjében voltunk, de ott rövid időn belül olyan zsúfoltság volt, hogy egy másik ház pincéjében bújtunk meg. Egy nagyon rendez református pap vigyázott ránk.”³⁷

A hegyeshalmi autós embermentésről szó esett az 1961. április 11-én kezdődött, történelmi jelentőségű jeruzsálemi Eichmann-perben is. A tömeggyilkos felelősségre vonásakor a vád adatolta, hogy ez a mentési akció 1944 őszén alaposan felingerelte a gyalogmenetet kiöltő és megszervező Eichmannnt. „Megölöm Wallenberget, a zsidóknak ezt a kutyáját” – jelentette ki; a berlini Külügyi Hivatal pedig arról nyilatkozott, hogy „a svéd követségnek a zsidó ügyekbe való beavatkozása mindenképpen jogtalan”.³⁸

Az üldöztetés túlélőitől 1945-ben felvett jegyzőkönyvekben olvashatunk arról, hogy a gyalogmenetből kimentettek kíséret nélküli „visszaküldése” esetenként rosszul végződött. Weiss Ferencet például a komáromi Csillagerődben egy kétszáz főnyi zsidócsoporthoz tartották fogva. Valamennyien a hegyeshalmi deportálás elől igyekeztek védlevéllel menekülni, de a nyilasok elfogták őket. Kifosztásukat követően az erődből a Német Biztonsági Rendőrség (*Sipo*) „transzportjaként” deportálták őket. Weissék november 28-án érkeztek a dachau koncentrációs táborba.³⁹

Egyes adatok szerint Raoul Wallenberg egyik segítője, dr. Székely Iván a szabadítási akcióinál svéd felségjelet, követségi autót használt. A vidékre, munkatáborba vezényelt svéd „védett” zsidókat ezen szállította vissza a fővárosba.⁴⁰

határállomáson ellenőrzőpontokat állított fel, Eichmann Hegyeshalomban leszámolta volna az átadandó magyar zsidókat) nincs bizonyíték. (Per ANGER: i. m. 65–66.)

³⁷ GERVAI Tibor: Egy „Wallenberg-gyerek”. *Új Élet*, 1992. június 15. – A svéd követség pincéjében mentett zsidók összegyűjtésére, tartására nincsen bizonyíték.

³⁸ Az izraeli vádhatóság iratai az Eichmann-perben. Közli Gideon HAUSNER: i. m. 374. – David Cesarini újabb kutatásokra alapozva állítja, hogy Eichmann valóban halálosan megfenyegette Wallenberget, Danielsson emiatt felháborodását fejezte ki Veeseenmayernek. A svéd tiltakozást Berlinbe is eljuttatták, Veeseenmayer viszont érdektelennek tartotta, egyáltalán nem foglalkozott vele. (1944. december 17–20.) Szerinte Wallenberg „elfogadhatatlan mértékben működött közre a magyar zsidók érdekében, akiket a határ mentén gyűjtöttek össze munkaszolgálatra”. (David CESARINI: *Eichmann. Élete és bűnei*. Gold Book, Debrecen, 2004. 199–200.)

³⁹ Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény. Deportáltakat Gondozó Bizottság 1805. sz. jegyzőkönyv; SZITA Szabolcs: *A komáromi deportálás 1944 őszén*. Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Budapest, 2002. 12.; Uő: *Deportálás a Csillagerődből. Múltunk*, 2004/2. 180–197.

⁴⁰ LÉVAI Jenő: i. m. 106. Emlékezések szerint Székely Berg barátja volt, emiatt édesanyjával a követség közvetlen védelmét élvezte.

A történelmi kutatás során a svéd követség, szűkebben Wallenberg több autós segítőjére, gépkocsivezetőjére sikerült utalást vagy adatokat találni. Ide tartozik Arдай W. Sándor, ifjabb Balázs Aurél (Relli),⁴¹ Balogh Andor,⁴² Kállay Kázmér,⁴³ Langfelder Vilmos, Jobbágy Tivadar (Teddy),⁴⁴ Szél György.⁴⁵ Forgács Gábor budapesti lakos 2004. évi emlékezése szerint azonban „Arдай nevű gépkocsivezetője Wallenbergnek soha nem volt.⁴⁶ Volt egy dr. Nékám Sándor külügyminisztériumi főtanácsos DT rendszámú Tatra Zeppelin (melyet Kállay Kázmér vezetett), valamint a Wilhelm György öröskeresztes tisztviselő személyes tulajdonát képező bordó Studebaker limuzin (melyet felváltva Langfelder és Jobbágy Tivadar vezettek.) Egyébként Wallenberget ezzel a kocsival fogták el később az oroszok. Ezen kívül Balogh Andor DKW kisautója volt a kritikus helyeken, kritikus pillanatokban megjelenő »mentőangyal«.⁴⁷ Bizonyos, hogy követségi szolgálatra sok magyar felajánlotta az autó-

⁴¹ Apja, Balázs Aurél több külföldi cég magyarországi vezérképviselője, 1940-ben a Magneto Gépkereskedelmi és Műszaki Rt. igazgatója volt. A gazdag család a II. kerület, Ostrom utca 11. sz. alatti villát birtokolta. Az ifjabb Balázs 1944-ben svéd védeltséget kapott, biztos némettudása és autóvezetési gyakorlata alapján került Wallenberg környezetébe. Állítólag Langfelder előtt közvetlen munkatársa, sofőrje volt. A háború után Svédországban, többször Svájcban járt. 1948. szeptember 25-én letartóztatták. 1949. február 10-én a budapesti Gyűjtőfogházban hűtlenség és hazaárulás címén kivégezték. (Kó András: Wallenberg sofőrje. *Magyar Nemzet*, 2004. január 17.)

⁴² Balogh Andor üzletember volt. Katonai behívástól mentesített autójával futárszolgálati feladatokat is eredményesen teljesített.

⁴³ Kállay Kázmér a német megszállás után erkölcsi alapon segített az üldözött zsidóknak. 1944. július 14-én a csendőrség elfogta. Zsidószojektetés okán néhány védencével együtt Budapesten, majd Garanyban internálták. (A jobboldali sajtó szenzációként foglalkozott ügyével.) Később megszökött, Wallenberg munkatársa lett. A követségi titkár 1944. október 12-én igazolta, hogy a követség állandó alkalmazottja, „melynek alapján nevezett a behívás, ill. szolgálatteljesítés alól mentesítendő”. A Dési János által feldolgozott Kállay-emlékezésében a mentőakciókkal kapcsolatban Tatra Zeppelin típusú, ötszemélyes autót említ. Kállay Kázmér embermentő helytállását 1998-ban a Világ Népeinek Igaza kitüntetéssel ismerték el. „... hogy a budapesti Wallenberg-kiállítás emléke fennmaradjon”. I. m. 45.; Dési János: Kazi, az igaz ember. A volt miniszterelnök unokaöccse zsidókat mentett 1944-ben. *Remény*, 1998. december. 55–58.

⁴⁴ 1940-ben a VI. ker., Bajnok u. 12. sz. alatt működő Autószolgálat Kft. üzemének vezetője volt.

⁴⁵ A német megszállás alatt a 35 éves Szél több hónapi budapesti internálás után kapott svéd Schutz-Paszt. 1944. augusztus derekán a követség és a Svéd Vöröskereszt repatriálási osztályának állandó munkatársa lett. Fennmaradt munkaigazolványa szerint (Wallenberg titkár aláírásával) szeptemberben a követség CA-638 rendszámú Studebaker gépkocsiját vezette. Szél megőrizte egy 1944. november 28-án kelt hivatalos iratot is. Ebben igazolták, hogy a S-A-3383 rendszámú Buick személygépjármű a követség tulajdona és használatában áll. Elisabeth KLIMOVSKY-KIRÁLY Ferenc: *Wallenberg Budapesten*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1989. Forgács Gábor emlékezése a fentieknek ellentmond. Szélét „Wallenberg soha nem volt sofőrjének” nevezi. (Uo. 111.)

⁴⁶ Ezzel egyező állítást tesz Lajos Attila is: *Raoul Wallenberg – mítosz és valóság*. Minerva Kiadó, 2007. 190–191.

⁴⁷ FORGÁCS Gábor: *Emlék és valóság. Mindennapjaim Raoul Wallenberggel*. Wallenberg-Füzetek, III. Kolor-Optika Nyomda és Kiadó Betéti Társaság, Budapest, 2006. 110.

ját, abban reménykedve, hogy ekként megmenti a katonai behívástól, az elkobzástól.⁴⁸ Feltételezésünket Jobbágy Tivadar özvegyének emlékezése megerősíti, további adatokkal egészíti ki. „Mindjárt megtudtam, hogy Wallenberg több kocsival és sofőrrel dolgozik. Teddy kocsija történetesen egy orvosprofesszoré volt, aki ilyenformán azt a kocsit valahogyan menteni akarta.⁴⁹ Ezek a sofőrök megkapták naponta az utasítást, hogy kiért és hová kell menni, esetleg máshová kísérni, kinek kell üzenetet vagy csomagot vinni. Az biztos, hogy egész nap úton volt. Lé-giriadó alatt is járhatott, és mindenütt szabad útja volt.”⁵⁰

A nyilas uralom idején az is előfordult, hogy Wallenberg magyar csendőr-kíséretet vett igénybe. Dr. Parádi István csendőr százados volt segítségére, aki a testületben az 1944. tavaszi (szekszárdi) gettózások idején előljárójával, Hajnácskőy László csendőr ezredessel került szembe. Június 15-én áthelyezték és visszaminősítették, majd október 20-tól szolgálaton kívüli állományba helyezték. Dr. Parádi másnap már a svéd életmentést segítette. Novembertől kisebb csendőrosztag élén szembeszállt erőszakoskodó nyilasokkal, Wallenbergnek a mind kockázatosabb autótutak alkalmával személyi védelmet biztosított (dr. Varga Ferenc gazdasági csendőr százados utalta ki neki az autót). Azt, hogy Parádi kiszabadítási akciókban vett részt, később megerősítette dr. Bányay László is. Parádi kapcsolatban állt Gidófalvy Lajos főhadnagy ellenálló csoportjával, amely a Kisegítő Karhatalom kötelékében – többek között – zsidó árvaházat, menhelyeket oltalmazott.⁵¹

Élelmszer- és gyógyszer szállításokat biztosító magyar csendőröket bocsátott Wallenberg rendelkezésére Mikó Zoltán vezérkari százados, a magyar ellenállás kiemelkedő, később a szovjet terrorhatóságok ítéletével agyonlőtt személyisége.⁵² Bajtársa, Bondor Vilmos volt honvéd fő-

⁴⁸ 1944 karácsonya, a budapesti ostromgyűrű bezárulta előtti napokban feltűnt báró Radvánszky (keresztneve ismeretlen) is, aki a svéd követség számára autóval szállításokat teljesített. Nem zárható ki, hogy ehelyütt az 1944 őszétől Retkovszky Béla felvett nevet használó, követségi állományban sofőröködő Libik Györgyről van szó.

⁴⁹ A tulajdonos dr. Batizfalvy János volt, menyasszonya a Hazai Bank Rt. Harmincad utcai székházában talált menedékre.

⁵⁰ Jobbágy Tivadar özvegyének (sz. Lindner Luca) emlékezése. 85. Forgács Gábor budapesti lakos tulajdonában.

⁵¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) V. 63-886. sz. Gidófalvy zászlóalját a nyilasok 1945. január 8-án felszámolták. A parancsnok (1901–1945) valószínűleg akkor halt hősi halált, amikor az Erzsébet-hidat akarta megmenteni a felrobbantástól. Helytállását, posztumusz előléptetését a Munkácsy utca 5–7. sz. alatti épületen (volt zsidó gyermekotthon) emléktáblán örökítették meg. 1997-ben Jeruzsálemben posztumusz a Világ Népeinek Igaza címmel tüntették ki.

⁵² BONDOR Vilmos: *A Mikó-rejtély. Mikó Zoltán és Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban 1944–1945.* Püski, Budapest, 1995. 37. Mikó Zoltánt a szovjet hatóság 1945. február 8-án jogtalanul letartóztatta,

hadnagy⁵³ emlékezésében elmondja, hogy a szovjet haderőtől körülrzárt városban dr. Kerekes László csendőr százados és egysége a védett házaknál teljesített szolgálatot. Másutt Borsy Kerekes csendőr főhadnagyot említi, aki Wallenberg humanitárius akcióját segítette a nyilas támadásokkal szemben. Minthogy a visszaemlékezés négy évtizeddel később látott napvilágot, valószínűleg azonos személyről, dr. Kerekes László csendőr főhadnagyról lehet szó.⁵⁴

A talán alkalmi sofőr Arday W. Sándor történetének része, hogy az általa „különös svédnek” tartott Wallenbergnek – ismeretlen időpontban – ki kellett kiszabadítania Langfelder mérnököt a nyilaskeresztesek fogságából. Ez sikerült is. „Amikor újra megláttam a lépcsőn – írja Arday –, Langfeldert hozta magával. Beugrottak a kocsiba, és én visszavezettem a követségre. Egyikük sem kommentálta a történeteket, és én akkor kezdtem megérteni, milyen ritka erő volt Wallenbergben.”⁵⁵

A Wallenberg budapesti felbukkanásaihoz kötött autós történetekben, visszaemlékezésekben december derekán bukkan fel Langfelder Vilmos neve, aki Studebaker gyártmányú, AY 152 forgalmi rendszámú autóval járt. A december 13-i éjjeli eseményekről Wallenberg egyik közvetlen munkatársa, Wohl Hugó⁵⁶ a következőket mondta el: „Hajnali 2 órakor kaptuk a Harmincad utcában [a Hazai Bank Rt. épületé-

július 9-én a Déli Hadsergecsoport katonai törvényszéke halálra ítélte. Kivégzése augusztus 15-én Ogyesszában történt. Az Orosz Föderációnak a politikai üldözöttek áldozatainak rehabilitációjáról hozott törvénye alapján Moszkvában 1991. október 18-án rehabilitálták. Göncz Árpád köztársasági elnök 1995. március 15-i hatállyal posztumusz vezérőrnaggyá nevezte ki.

⁵³ BONDOR Vilmos: i. m. 73. – Bondort 1944 végén a fegyveres németellenes mozgalomban való részvétele miatt a német Gestapo letartóztatta, a nyilaskeresztes Nemzeti Számokérő Szék árulásért halálra ítélte. Megszökött, majd jelentkezett a szovjet katonai parancsokságon. A budai várban kapott beosztást. 1945 júniusában a szovjet kémelhárító, ezután az akkor Baden bei Wienben székelő szovjet hadbírótság kezére került, ott háborús bűnösként – ártatlanul – 25 évi börtönrre ítélték. 1955 novemberében amnesztiával tért haza a Szovjetunióból, de 1956 májusáig még magyar földön fogságban tartották. Moszkvában a Katonai Főügyészség határozatával 1991. október 18-án rehabilitálták. A Magyar Köztársaság elnökétől 1995. március 15-i hatállyal dandártábornoki kinevezést kapott.

⁵⁴ A csendőrség hivatalos állományába 1942. június 18-án, 27 évesen vették fel. *A m. kir. Honvédség és Csendőrség tisztjeinek és hasonlóságúaknak 1944. évi rangsorolása*. Hivatalos kiadás. Budapest, 1944. 702. Rendfokozatát 1940. szeptember 1-jén nyerte el. *Csendőrségi zsebkönyv*. Budapest, 1944. 33.

⁵⁵ Az emlékezés első közlése Fredrik von DARDEL: *Raoul Wallenberg. Fakta bering ett öde*. Propriens Förlag, Stockholm, 1970. Ezt bírálja LAJOS Attila: i. m. 191. – Amennyiben a kiszabadítás valós, nagy valószínűséggel magas rangú nyilas vezető támogatásával vagy engedélyével történhetett.

⁵⁶ Wohl Hugó eredetileg az Orion Rádiógyár vezérigazgatója volt; kitűnő szervezőképessége és megbízhatósága révén Wallenberg egyik legközelebbi munkatársa lett. Svéd védettsége (306/1944. sz. alatt) 1944. június 10-én kelt, további négy családtagjára is kiterjedt. Wohlék ideiglenes svéd útlevelet kaptak, „a nevezettek ennek folytán svéd állampolgároknak [voltak] tekintendők”.

ben] a telefonértesítést, hogy baj van a svéd vöröskereszteseknél. Azonnal értesítettem Wallenberget budai lakásán. Félóra múlva már autóján megjelent, Langfelder Vilmosnak, sofőrjének, ennek a hűséges, derék mérnöknek kíséretében, aki heteken át éjjel-nappal lelkiismeretes esz-koze volt a mentés nehéz munkájának.

– Én is vele mentem az Esterházy utcába. Utasítására a sofőr és én az autóban maradtunk. A sofőr a gépre vigyázzon – mondta Wallenberg –, én pedig ügyeljek a történetekre, hogy mindent tudjunk. Ő egyedül bement. Amikor visszajött, közölte, hogy mit végzett, s utasította Langfeldert, hogy menjen a géppel arrébb, »bújjon el vele«, hogy mi lássuk, megtartják-e ígéretüket a nyilasok?

– A motor halkán járt, s mi vártunk a Reviczky utca sarkán. Egyszer csak látjuk, hogy kijön egy csoport ember, felülnek a ház előtt álló nagy rendőri készülségi autóra, s az elindul. Wallenberg utasítására mi is azonnal követni kezdtük őket, meglehetősen messziről, hogy vajon csakugyan viszik-e a Pozsonyi úti nemzetközi gettóba a védettekét?”⁵⁷

A svéd diplomaták közül Yngve Ekmark konzult, vele Bauer és Nilsson követségi női alkalmazottakat december végén őrizetbe vette és az egyik budai laktanyába (feltehetőleg a II. kerületi Radetzky-laktanyába) hurcolta egy ordítózó nyilas csapat. Órákig álltak a falnak fordítva, miközben azt követelték tőlük, vallják be, hol tartózkodik Danielsson követ. Mivel nem tudták, a két nőt a pesti központi gettóba hurcolták át. Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt delegátusa szabadította ki őket.⁵⁸

A nyilas fegyveresek kíméletlenül lerohanták a svéd vöröskeresztesek által fenntartott gyermekotthonokat is. December utolsó heteiben Wallenberg áldozatkész munkatársaival a gyermekek és ápolóik védelmében többször beavatkozott. 23-án délben a Szent István körút 29. számú házban berendezett svéd gyermekotthonból elhurcolt gyermekek és a velük eltűnt Schiller Ferenc svéd vöröskeresztes tisztviselő tartózkodási helyét próbálta kideríteni.

„Wallenberg kocsiján indultunk. Velünk tartott Per Anger svéd követségi titkár [helyesen: attasé], akinek ugyanakkor a külügyminisztériumban volt dolga. A kocsit Langfelder Vilmos mérnök, svéd védett, Wallenberg állandó sofőrje vezette. „Első utunk a várba, a külügyminisz-

⁵⁷ LÉVAI Jenő: i. m. 159. – A következő lapokon is részletesen tárgyalja, hogy mentési célból – többféle veszélyes helyzetben – Óbuda és Budaörs vagy Kelenföld között, máskor Csepelig naponta sokat autóztak a városban. (I. m. 165–173.) Langfelder – igazodva Wallenberghez – mindig öltönyt hordott, igényes megjelenésű volt.

⁵⁸ August LÜTGENAU (szerk): *Paul Esterházy 1901–1989. Ein Leben im Zeitalter der Extreme*. Studien Verlag, Innsbruck–Wien–Bozen, 2005. 50.

tériumba vezetett [...], aztán tovább mentünk, és pedig Hain Péterhez, a svábhegyi Majesticbe.⁵⁹ Ott helyettese, Koltay László detektív-főfelügyelő fogadott bennünket.” A svéd követségi titkár és Langfelder Vilmos áldozatos munkáját mutatja, hogy ezen a napon jártak még a várbeli nunciaturán, majd ismét a külügyminisztériumban. Carl Lutz svájci alkonzul Verbőczy utcai lakásán, ezután Wallenberg saját lakásán, majd a nyilaskeresztes szervek egyik hírhedt bázisán, a Naphegy téri Nemzeti Számonkérő Széknél, ahol ismét csak a gyermekek és Schiller ügyében tudakozódott. Bátran behatolt ebbe az oroszlánbarlangba, pedig kockázatos vállalkozás volt.

Munkatársa ezt mondta róla: „Wallenberg utólag vallotta csak be nekem az autóban, Lutz előzetesen arról informálta, hogy éppen a Nemzeti Számonkérő Szék legénységével akarják a diplomaták elleni akciót elvégeztetni.”⁶⁰

Langfelder Vilmos nyilvánvalóan elnyerte a svéd követségi titkár feltétlen bizalmát, ha jelenlétében ilyen információkról beszélt. Lévai Wallenberg-monográfiája végén utalt személyes kapcsolatukra: „Wallenberg megszerette. December végétől kezdve már állandóan csak vele járt, januárban pedig – amikor Wallenberg naponta más és más búvóhelyet keresett, és soha sem aludt kétszer egymásután ugyanabban a házban – Langfelder volt az, aki állandóan, éjjel-nappal vele volt.

Több volt ekkor már, mint sofőr – magántitkár és bizalmas munkatárs. Wallenberg elmondta neki terveit, elképzeléseit. Langfelder, aki amúgy is szófukar, hallgatag ember volt, senkinek sem egy szót el nem mondott belőle.”⁶¹

A bizalmas gépkocsivezető és munkatárs alakja felbukkan névtelenül is. Fodor-Wieg Júlia, az üldöztetés túlélője édesapjának, Fodor Zoltánnak a követségi titkárral való szoros kapcsolatát idézte fel. „Apám jó barátságban volt a Wallenberggel, aki svéd volt, és soha nem jött a so-

⁵⁹ LÉVAI Jenő: i. m. 175. – A német megszállás után létrejött, június 21-ig Hain Péter kormánytanácsos és detektívfelügyelő által vezetett Állambiztonsági Rendészetet sokan magyar Gestapónak nevezték. Központja a Svábhegyen az Evetke u. 2., és a Karthauzi u. 2. sz. alatt volt. Az utóbbi épületben „a zsidóknak tekintendő személyekkel kapcsolatos törvényes intézkedések végrehajtásán” dolgozott Koltay László és Martinides Ödön detektívfelügyelő. (SZITA Szabolcs: *A Gestapo Magyarországon*. Korona Kiadó, Budapest, 2002. 102.)

⁶⁰ LÉVAI Jenő: i. m. 175–177. Szálasi Ferenc kormánya a semleges államoktól diplomáciai elismerést várt, ugyanakkor budapesti képviselőtüket biztonsági okból már 1944 novemberében a nyugati határszélre való kiköltözésre kötelezte. A külképviseletek vonakodtak, s ez a kormányral növelte a feszültséget. A budapesti nyilaskeresztes szervek vezetőit pedig a zsidók érdekében tett diplomáciai fellépések megakadályozása, felszámolása foglalkoztatta.

⁶¹ Uo. 302.

főrije nélkül. Sokat sugdolóztak, nekem ki kellett mennem a szobából. Csak sokkal később tudtam meg, ki is volt valójában, és mekkora jelentősége lett a tetteinek. Akkorra ő már eltűnt a sofőrjével együtt [...]»⁶²

Wallenberg – önvédelemből – autózás idején több megkülönböztető jelet használt. Egyik munkatársa, a leleményes, bátran fotografáló Veres Tamás fényképész 1945. januári budai emlékét idézte fel: „Sűrűn esetek autónk közelébe is a svábhegyi orosz ütegállásokból ágyúövedékek repeszdarabjai, de Wallenberg követelésére csak tovább mentünk. Az autóban Langfelder Vilmos sofőrön és rajtunk kívül védelmünkre még három géppisztolyos csendőr is volt. Elég szűken ültünk, a felfegyverzett csendőrök közé ékelve. [...]»

Autónk az ágyútűztől és egyéb körülményektől eltekintve sem volt egészen »biztonságban«. Volt azon ugyanis »futárszolgálat« jelzéstől a diplomáciai tábláig mindenféle felirat és irat, sőt, az autó hátul más rendszámot hordott, mint elől. Azután, mikor igazoltatásra került a sor, azt mutattuk meg, amit éppen jónak láttunk. Nyilasnak: »futárszolgálat«, náciknak »diplomata«. Wallenberg egyszer még nevetve meg is jegyezte, hogy automata fel-, lecsapható rendszám táblát és feliratokat kellene beszerzeni.»⁶³

1945. január, az utolsó napok

Wallenberg utolsó budapesti napjainak felidézésénél fontos mozzanat, hogy a követségi titkár elszakadt a Budán maradt követségi apparátustól. Saját felelősségére és kockázatára élte meg a főváros pesti oldalán az ostrom legfeszültebb időszakát. Langfelderrel autózott, a növekvő veszélyben éjszakáit változó helyeken töltötte.

A követségi titkár harcostársai és védettei jórészt a pesti oldalon tartózkodtak. Ezért is költöztek át a hatóságok előtt „követséginek” deklarált irodák és az alkalmazottak a Minerva és a Tigris utcából az Üllői útra, illetve más helyekre, ahol Wallenberg házrészeket, irodákat és lakásokat bérelt.⁶⁴ A nyilas terror idején mindezek egyre nagyobb veszélynek voltak kitéve. 1945. január 8-án este a felfegyverzett nyilasok atrocitá-

⁶² *Az út szélén. Holokauszt-életek. 1.* Összeállította: KÓBÁNYAI János. Múlt és Jövő Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2004. 124.

⁶³ LÉVAI Jenő: i. m. 190–191.

⁶⁴ Részletesen lásd LÉVAI Jenő: i. m. 121–122.; EMBER Mária: *Wallenberg Budapesten.* Városháza kiadása, Budapest, 2000. 171.

sai elérték az Üllői úton bérelt svéd követségi irodákat is. 156 embert, legnagyobbbrészt a követség alkalmazottait kirabolták és a Mária Terézia-laktanyába hurcolták.

Lévai Jenő Wallenberg-monográfiájában olvasható, hogy Langfelder Vilmossal a húga és a sógora, dr. Simon Gyula január 10. táján beszélt utoljára. Néhány percre ugyanis beszaladt hozzájuk, a Révai utca 16. számú (svéd követségi) épületbe. (Sógora az 1945. január 1-jei fegyveres nyilas támadáskor, a lakók kirablásakor a házparancsnok helyettese volt.)⁶⁵ Ez időben a rejtőzködésre kényszerült Wallenberget főként a túlélés, a szovjet hatóságokkal tervezett mielőbbi kapcsolatfelvétel foglalkoztatta. Lévai Jenő beszámol egy ezzel kapcsolatos epizódról a január 10-i megbeszélésről. „Estére Szabó jelentette, hogy a Thököly úton, a Millenáris Sporttelepnél áll a front. Megbeszélte ott egy százados barátjával, aki szintén hajlandó feleségével együtt átmenni, így szívesen magával vinné Wallenberget és sofőrjét, Langfelder mérnököt, ahogy azt Wallenberg kívánta. Szabó közölte, hogy ő is átmegy velük, másnap azonban visszajön.”⁶⁶ A kockázatos vállalkozásról Wallenberget közvetlen munkatársai hamar lebeszélétek, egy biztosabb megoldás gondolata merült fel.

A svéd követségi titkár 10-én éjjel további úti előkészületeket tett. Szöllősi György és Langfelder Vilmos segítségével a Múzeum utcai garázsban titokban előkészítette túraautóját. Szöllősi emlékezéséből: „Élelmiszereket csomagoltunk össze, de nagyobb értékű aranyat és ékszert is rejtettünk el egy benzintartályban, mert azokat magával akarta vinni. Arról volt szó, hogy lemegy előbb Debrecenbe, majd azután onnan tovább megy Svédországba jelentéstétel céljából.”⁶⁷ Az úti előkészületekről Svédországban több új keletű emlékezést is őriznek. Bajusz Lajos csendőr szerint, aki Wallenberg közvetlen védelmét látta el, a titkár és a sofőr (azaz Langfelder) hosszabb útra készülődtek. Az autóba élelmiszereket raktak be, de nagy mennyiségű aranyat és ékszert is elrejtettek. Bajusz azt is felidézte, hogy mindketten nagyon idegesek voltak az utazás előtt. Voltak, akik szerint nagy pénzüsszeg volt Wallenbergnél, egy másik emlékezőnek pedig Wallenberg arról beszélt, hogy nagy értékű titkos letétet hagyott a Hazai Bank széfjében.⁶⁸

⁶⁵ LÉVAI Jenő: i. m. 302. A nyilasok 37 000 pengőt, minden élelmiszert, több száz konzervet, sok értéktárgyat raboltak el. (Uo. 191–193.)

⁶⁶ Uo. 225.

⁶⁷ Uo. 230.

⁶⁸ Az emlékezéseket az Uppsalai Egyetem könyvtárában, a Raoul Wallenberg-projekt archívumában őrzik. Közli LAJOS Attila: i. m. 171–172.

Január 11-én Wallenberg és Langfelder a Hazai Bankban elbúcsúzott a legszűkebb munkatársi körtől. Wallenberg úgy látta, nincs már lehetőség a további munkára. Este a VI. kerületi Benczúr utca 16. sz. alatti, a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló épületben, Ocskay László földszinti saroklakásában kapott szállást. Innen 12-én autóval elhajtottak, de vissza is tértek.

Másnap az arcvonal elérte az Andrássy út derekát, az úttal párhuzamos Benczúr utcát. Az ambiciózus Wallenberg már arról beszélt, hogy a legközelebbi úton felveszi a kapcsolatot Malinovszkij marsallal. Az oroszoknál a Benczúr utcában maga jelentkezett,⁶⁹ és a frontvonaltól hátrafelé már katonai kísérettel, egy orosz őrnaggal és Langfelder Vilmossal együtt távozott el.

Az emlékezések szerint ezután orosz autóval közlekedett, és az Erzsébet királyné utcai lakására vitte holmiját. 17-én reggel meglepetésszerűen megjelent a Tátra utca 6. szám alatti svéd követségi kirendeltségen. Autójáról itt már nem szólnak az emlékezések, arról azonban igen, hogy orosz alezredes volt vele, „továbbá Langfelder Vilmos mérnök”, és Újpest irányába távoztak.⁷⁰ Dr. Pető László szerint január 17-én a svéd követségi titkár a Benczúr utcából indult útjára Langfelderrel együtt.⁷¹ Az emlékezők viszont egyöntetűen állították, hogy Langfelder nem a szokott fekete Studebaker kocsit vezette.

Wallenberget és Langfeldert a II. Ukrán Fronthoz tartozó *Halál a kémekre* nevű szovjet kémelhárító szerv hurcolta el. Egyik tagja, Petrovskij őrnagy 1945. január 23-án 48 „letartóztatott ellenséges ügynökről” tett jelentést. Az iratban megemlítette a budapesti Svéd Királyi Követség két őrizetbe vett munkatársát is. A kutatók véleménye szerint itt Wallenbergről és Langfelderről van szó.⁷²

A svéd követségi titkár és sofőrje januári heteit Lev Bezimenszkij orosz kutató alaposan feldolgozta. *A budapesti küldetés. Raoul Wallenberg* című könyvének harmadik fejezetében a fellelt szovjet források alapján

⁶⁹ Az orosz aktán szereplő ceruzás feljegyzés: „Maga átjött”.

⁷⁰ LÉVALI Jenő: i. m. 230–231.

⁷¹ Uo. 232. – Wallenberg diákkorában ismerkedett meg Petővel. A genfi tó partján, Thonon les Bainsben, egy diákkotthonban együtt laktak.

⁷² Erre jutott a svéd–orosz kutatócsoport is. 2000-ben Stockholmban kiadott jelentése: *Raoul Wallenberg. Report of the Swedish-Russian Working Group* (Ministry for Foreign Affairs, Sweden). Langfelderről adatok: 16–17., 22., 49–51., 57., 72–73., 76–79., 82–83., 116., 127., 130–131., 136., 149–154., 158., 173., 181–182., 185. – A katonai kémelhárítószerv 1943 és 1946 között szovjet állambiztonsági szerv volt, tevékenységét a hadsereg és a hadiflotta magasabb politikai szervei irányították. 1946 májusában különleges ügyosztályokká alakították át csoportjait, s az Állambiztonsági Minisztérium alárendeltségében működtek tovább.

részletes adatokkal szolgál az utolsó budapesti napokról. A letartóztatási végzés január 19-én a Védelmi Népbiztosságtól, Nyikolaj Alekszandrovics Bulganyin népbiztoshelyettesőtől érkezett. Azonnal végrehajtották, s a foglyokat 25-én vonattal szállították el. A romániai Iași város pályaudvarán megengedték nekik, hogy a vasúti étteremben megebédeljenek. Február 6-án (a szovjet szóhasználat szerint hadifogolyként) érkeztek a moszkvai Kijevi pályaudvarra.⁷³

Langfelder moszkvai börtönveiről igen keveset tudunk.⁷⁴ Csupán az 1950-es évek derekán szabadult német tisztak, feltehetően zárkatársak mondták jegyzőkönyvbe néhány emléküket arról, hogy a börtönvilágban találtak Wallenberggel vagy Langfelderrel. Az egyik német tiszt azt állította, hogy egy zárkában volt Langfelderrel. A magyar sorstárs elbeszélte neki, hogy miután Moszkvába érkeztek, Wallenberggel együtt kisebb városnézésen vettek részt. Fogva tartóik megmutatták nekik a szocialista építőmunka büszkeségét, a moszkvai metrót is. Ezután beszállították őket a Ljubjanka börtönbe.⁷⁵

Langfelder tehát Wallenberggel együtt először a moszkvai Ljubjankában, később pedig a Lefortovo börtönben raboskodott. Horst Kitschmann Wehrmacht-százados 1945 novemberében a Lefortovo börtön 105. cellájában találkozott Langfelderrel; a másik tanú ugyaninnen Erhard Hille, a Wehrmacht tizedese volt. A harmadik, Ernst Huber híradós tizedes, ugyancsak részletes adatokkal szolgált.⁷⁶

Vilmos Karlovics Langfelder letartóztatott holmijáról a Lefortovo börtönbe való beszállításakor tételes leltár készült. Két záras, fekete bőr bőrdíjében 27 tételben a legszükségesebb tisztálkodási holmit vitte magával, ezeket a szolgálattevő raktáros 1945. március 20-án vette nyilvántartásba, majd raktárba adta. Az elvett „dolgokról és értékekről” Langfelder elismervényt kapott, a 17. sz. formanyomtatvány átvételét aláírásával igazolta.

Némely bizonyítékokat, másként életjeleket a börtön nyilvántartókönyvében rekonstruált beírások szolgáltatnak. Ezeket valamikor tus-

⁷³ Lev A. BEZIMENSZKIJ: *Budapestszkij Meszszija*. Kollekcija Szoversenno Szekretno, Moszkva, 2001. 106. Vö.: Lev A. BEZIMENSZKIJ–Ulrich VÖLKLEI: *Die Wahrheit über Raoul Wallenberg. Geheimdokumente und KGB-Veteranen beschreiben die Mission und die Ermordung des schwedischen Diplomaten, der im Zweiten Weltkrieg Ungarns Juden zu retten versuchte*. Steidl, Göttingen, 2000.

⁷⁴ Újabbán P. A. SZUDOPLATOV emlékirataiban olvashatunk megrázó részleteket Wallenberg fogságáról, a „belső börtön” világáról. *Szpecoperaciji, Ljubjanka i Kreml 1930–1950 godü* című kötete 2005-ben jelent meg Moszkvában az Olma Preszsz kiadásában.

⁷⁵ EMBER Mária: i. m. 118.

⁷⁶ MURÁNYI Gábor: i. m. 87–88.

réteggel vonták be, s a KGB 509. sz. rendelkezése értelmében, 1991. szeptember 27-én szakértő eltávolította a tust. Az első bejegyzés 1945. április 10-én keletkezett, 14 és 15 óra között. A Ljubjanka kihallgatási naplójában további beírások maradtak fenn egy-egy kihallgatásáról (két óra 10 percig, illetve 30 percig tartott).

További, tussal eltakart kézírásos bejegyzéseket tártak fel 1991 szeptemberében a magyar mérnök nevével 1945. augusztus 15-i, december 15-i, 1946. július 3-i, július 17-i,⁷⁷ majd 1947. július 23-i keltezéssel. Figyelemre méltó fejlemény, hogy a július 3-a és 17-e között eltelt két hét alatt Langfelder aláírásának tengelye megváltozott, immár balra dőlt! Vezetéknevét a cirill, és nem a latin ábécé betűjével kezdte. Az éjszakai kihallgatásoktól gyötört, megviselt (bántalmazott?) személy aláírása nyilván módosult, s talán a személyisége sem volt már a régi.

Langfeldert – Wallenberg vélelmezhető halála után – elszállították a Lefortovo börtönből. Az utolsó kézírásos bejegyzés alatt Langfelder Vilmos Karlovics c/3 N 834 név és szám olvasható.⁷⁸ Az elhurcolt mérnökkel kapcsolatos adatok sora itt megszakad. Nem zárható ki, hogy ez idő táján az NKGB módszereivel végeztek az állambiztonsági szempontból immár „feleslegessé” vált fogollyal.⁷⁹

Langfelder Vilmos emlékezete

Az ostrom lezárultával a Simon család újabb aggodalmas hónapokat élt át Langfelder Vilmos eltűnése miatt. Wallenbergről okkal gondolták, hogy Svédországba utazott, rokonukról viszont nem feltételezhették ugyanezt. Először Svédországban érdeklődtek, ahonnan levelükre Maj von Dardel küldött választ. Megírta, hogy Raoul Wallenberg állítólag a szovjetek fogságában van, hiányzó családtagjukról viszont nem volt információja.⁸⁰

A svédországi értesülés alapján dr. Simon Gyuláné azzal próbálkozott, hogy 1945. október 31-én ajánlott levéllel kereste meg Kliment E. Vorosilovnak, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) magyarországi ve-

⁷⁷ A KGB operatív-technikai részlege a két 1946. évi bejegyzést később, 1991. október 10-én tárta fel a tusréteg alól.

⁷⁸ A feltárt bejegyzéseket közli: „... *hogya a budapesti Wallenberg-kiállítás emléke fennmaradjon*”. I. m. 126–135.

⁷⁹ Wallenberg meggyilkolásának egyik lehetséges variánsáról lásd H. HAMILTON: *Szudoplatov, Sztálin bér-gyilkosa*. Aquila Kiadó, [év és hely n.] 178–179.

⁸⁰ 1945 februárjában a Szovjetunió svédországi nagykövete, Alekszandra Kollontáj elismerte, hogy Wallenberg szovjet fogságban van. Hozzátette: biztonsága nincs veszélyben, és alkalmas időben hazatérhet.

zetőjének hivatalát. A Bajza u. 42-be küldött levelet a posta nem tudta kikézbcsíteni, nem vették át. (Az eredeti borítékban a postás kézírása látható: „A címzett nem fogadta el. Vissza a feladónak.”) Hat évtized után az ok kideríthetetlen. Nem zárható ki, hogy a harccselekmények, csoportos fogságba esések, tömeges elhurcolások közepette nem is foglalkoztak a SZEK-nél a magánlevelekkel.⁸¹

Domonkos István, aki 1944 telén édesapjával, Domonkos Miksával⁸² együtt küzdött a nagy gettóba zsúfolt zsidók életéért, egyik emlékezésében megemlítette, hogy 1945-ben a Magyarországi Izraeliták Országos Irodája többször is a szovjet katonai hatóságokhoz és a SZEK-hez fordult, hogy „állapítsák meg, hol és miként tűnt el (...) Wallenberg, a gépkozcivezetője és a szovjet kíséret”. A zsidóság vezetői elutasító választ kaptak éppúgy, mint a svéd kormány és a család.⁸³ Szinte azonos módon tagadták le a szovjet megszálló közegek, hogy a Wallenbergnek többször közvetlen segítséget nyújtó, Mikó Zoltán vezérkari százados és Bondor Vilmos főhadnagy az őrizetükben lenne.

1952 márciusában a magyar hatóságok a szovjet félnek átadták egy nyilaskeresztes csoport elleni, 1948-ban folyt per anyagát.⁸⁴ Ez arra utalt, hogy Raoul Wallenberget a budapesti nyilasok gyilkolták meg. Langfelder Vilmos neve azonban nem szerepelt az iratokban.

*

1951 nyarán az embermentő mérnök nevelőjét, özv. Langfelder Edénét nagy megrázkódtatás érte. A belügyminisztérium rendelete július 10-én a vele élő távoli rokonával, Trostler Zelmával együtt azonnali hatállyal kitiltotta Budapestről. Lakását (akkor Sztálin, ma újra Andrássy út 36., II. em. 5.) 24 órán belül el kellett hagynia.⁸⁵ A Heves megyei Nagyrédére hurcolták el őket vonattal. Kényszerlakhelyüket egy helyi gazdálkodó 3x2 méteres szobájában határozták meg.

⁸¹ MURÁNYI Gábor: i. m.

⁸² Az Államvédelmi Hatóság a nyugállományban élő, 64 éves Domonkost 1953. április 7-én budapesti lakásáról elhurcolta. Arra akarták kényszeríteni, vállalja el, hogy a budapesti nagy gettó másik vezetőjével, Stöckler Lajossal együtt az amerikai követség pincéjében revolverlövésekkel meggyilkolták Raoul Wallenberget. Az ÁVH később a tervezett kirakatpert elhalasztotta. A megkínzott, tönkrement Domonkos Miksát november 13-án kórházba szállították, de hetekkel később meghalt. A drámai történetet Ember Mária adta közre 1992-ben a *Ránk akarták kenni* (Héttoronny Könyvkiadó) című könyvében.

⁸³ DOMONKOS István: A soha le nem zárható dosszié. *Valóság*, 1998/3. 105.

⁸⁴ A Budapesti Népbíróság 13 355/1948. sz. iratait, a Bokor Sándor és büntársai elleni népbírósági per dokumentációját.

⁸⁵ Az 1951. évi kitelepítésekről Izsák Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig. 1944–1990*. Kulturtrade Kiadó Kft., Budapest, 1998. 112.

Langfelderné és Trostler Zelma azonnal panaszt tett, fellebbezett, de hiába. Hatósági válasz nem érkezett. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában fennmaradt további beadványaik felzetén kézírással vagy bélyegzéssel csupán a „nem” szó szerepel.⁸⁶ Langfelderné gépírásos beadványaiban visszatérőleg hangsúlyozta, hogy férje nem volt tőkés, nem volt részvényes, „mindvégig alkalmazott volt vezető állásban is”. A 68 éves – 28 éve özvegy (!) – hölgy szinte esküdözött, hogy a család „nem tartozott a demokratikus szempontból nemkívánatos tőkés, fasiszta, horthysta elemekhez”.

Hivatkozásai mit sem számítottak, orvosi kezelési papírjai sem. Szeptember 8-án, a belügyminiszterhez intézett levelében Langfelder Vilmost is említette; „a fiút 1945-ben a nyilasok megölték”.⁸⁷ Az uralmon lévők ezzel sem foglalkoztak, nem ismertek irgalmat. 1952. február 20-án havi nyugdíját 600-ról 380 forintra csökkentették.

Langfelderné végül vidéki zsidó szeretetházba próbált bekerülni. A Budapesti Izraelita Hitközség Elöljárósága befogadta volna, „ha ehhez a t. Belügyminisztérium hozzájárul”. Az Országos Levéltárban, a zsidó hitközség iratai között, a kitelepítésről is maradtak fenn dokumentumok. Egy hosszú lista a 70 éven felüli zsidó kitelepítettek nevét őrzi. A legidősebb a 92 éves Grünfeld Fülöp volt, akit a fővárosi Vörösmarty utcából Selyére száműztek. Megrendítő olvasmány a 265 darab kitelepítési mentesítésért esdeklő kérvény is, melyek másolatait elküldték a zsidó hitközségekhez.⁸⁸

A két idős nő helyzetében 1953 júliusában állt be kedvező fordulat. Egerből értesítette őket a megyei rendőrkapitányság vezetője, hogy a kényszerlakhelyhez kötöttségüket megszüntette.⁸⁹ Langfelder Vilmos nevelőanyja ezután Kisorosziiban lakott Péter Jenőéknél, rokonainál. Trostler Zelma visszatelepüléséről, sorsáról nem maradt fenn több adat.

*

A hidegháború, a személyi kultusz további feszült, nehéz éveiben semmit sem sikerült megtudni Langfelder Vilmosról. A család érdeklődésére 12 évig érdemi válasz nem érkezett. Az elmozdulást a nemzetközi helyzet változása, újabb fordulatai eredményezték.

⁸⁶ ÁBTL 2.5.6.-156/11. sz. A kivitást „az összes budapesti gőzmalmok igazgatójának neje” ellen hozták. Langfelderné arra is hivatkozott, hogy férje soha nem dolgozott ezen a poszton, másrészt 1923-ban meghalt, s ő azóta állami nyugdíjból élt.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ *Szombat*, 1995/4. 29.

⁸⁹ Körömczi József rendőr alezredes 0846/963/1953. sz. határozata, 1953. július 29-i levele özv. Langfelder Edéné és Trostler Zelma Nagyréde, Templom u. 26. sz. alatti címére. (D. Á tulajdonában.)

1957. február 7-én a Svéd Királyság Külügyminisztériuma közzétette a szovjet kormány jegyzékét, amelyben beismerte, hogy Raoul Wallenberg a moszkvai Ljubjanka börtönben 1947. július 17-én szívembóliában meghalt. A svéd lapok részletesen kommentálták a hírt; egyben említést tettek a Wallenberggel együtt elhurcolt és eltűnt gépkocsivezetőről, Langfelder Vilmos budapesti lakosról is.⁹⁰

A Langfelder család a magyar külügyminisztérium segítségét kérte, amely átíráttal fordult a szovjet partneréhez. Ebben megállapította: „Langfelder Vilmosnak, aki magyar állampolgár, Budapesten élnek rokonai, köztük nevelőanyja, akik érthető izgalommal várják a híreket Langfelder sorsáról: életben van-e, és hol tartózkodik.” A budapesti szovjet nagykövetség (J. Gromov aláírásával) a hivatalos magyar tudakozódás alapján május 7-én „Langfelder Vilmos gépkocsivezető tartózkodási helyének megállapítása iránt” tudakozó levelet küldött Moszkvába. Hivatkoztak arra: Svédországban a lapok (*Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*) foglalkoznak Langfelder Vilmossal is, aki szemtanúk állítása szerint eleinte a moszkvai Ljubjanka, később pedig a moszkvai Lefortovo börtönben volt.

Június 12-én a KGB elnökhelyettese, K. F. Lunyev szigorúan titkos átíratban értesítette I. K. Zamcsevszkijt, a Szovjetunió külügyminisztériumának kollégiumi tagját,⁹¹ hogy a Wallenberggel kapcsolatban rendelkezésre álló információkat figyelembe véve „milyen választ célszerű adni” a Langfelderre vonatkozó megkeresésre. Tájékoztatása szerint az illetékes szervek alaposan utánajártak Langfelder sorsának. „A vizsgálat során megállapították, hogy Langfelder Vilmos 1948. március 2-án, fogva tartása idején meghalt.”

Lunyev közölte azt is, hogy részletesebb információt nem tudnak adni. A vizsgálatban részt vevő bizottság „joggal feltételezte”, hogy „a Langfelderre vonatkozó anyagokat, tekintettel a Wallenberghez fűződő kapcsolatára, az Állambiztonsági Minisztérium volt vezetőinek utasítására megsemmisítették, akárcsak a magára Wallenbergre vonatkozó dokumentumokat”. Ennek megfelelően szeptember 17-én a Szovjetunió külügyminisztériuma értesítette Jurij V. Andropov budapesti szovjet nagykövetet, hogy Langfelder Vilmos Szovjetunióban tartózkodásának körülményeiről nem sikerült adatokat találni – viszont közölhető Horváth Imre magyar külügyminiszterrel, hogy a Ljubjanka börtön egyik

⁹⁰ 1957. február 8-án a londoni *Times*, a következő napokban a tekintélyes *Neue Zürcher Zeitung*, valamint a svéd napilapok foglalkoztak a közleménnyel. Némelyik Langfelder Vilmos arcképét is közölte.

⁹¹ Zamcsevszkij a Szovjetunió külügyminisztériumában az 5. európai osztály vezetője volt.

fennmaradt névjegyzékében bejegyzést találtak arról, hogy Langfelder 1948. március 2-án meghalt.

Az Andropovnak küldött értesítés utolsó mondata a kor szellemét, a szovjet politikai gondolkodásmódot, a történelem előtti felelősség beidegződött, rutinos elhárítását bizonyítja: „Egyidejűleg hívja fel a figyelmet azon aggályunkra, hogy amennyiben a svédek kapcsolatot tartanak fenn Langfelder családjával, úgy a sorsára vonatkozó információkat a svéd reakció újabb szovjetellenes rágalomhadjárat céljára használhatja fel.”⁹²

A magyar külügyi apparátus megértette az üzenetet. A családi elbeszélés szerint a szovjet beismerésről, Langfelder Vilmos tragédiájáról csupán szóban kaptak értesítést.

Az 1980-as években a világ egyik legtekintélyesebb emberjogi mozgalma, az Amnesty International is akciót indított annak érdekében, hogy a szovjet hatóságok végre meggyőzően tisztázzák Wallenberg sorsát. 1989 szeptemberében az akció magyar szervezője, Malina János úgy nyilatkozott, hogy „Langfelder Vilmosról soha semmi nem hangzott el. Az ő sorsát is tisztázni kell.” A tekintélyes emberjogi mozgalom magyarországi előkészítő-bizottsága felhívást adott ki, amelyben azt kérte a magyar közvéleménytől: „Levélben szólítsák fel a szovjet hatóságokat a Wallenberg-ügy megnyugtató tisztázására”; illetve kérjék fel a magyar illetékeseket, hogy járjanak közben a szovjeteknél Langfelder Vilmos ügyében. „A magyar hatóságoknak adjuk értésére, elemi kötelességük egy olyan magyar állampolgár sorsának kiderítése, aki nemcsak ártatlanul került fogságba, hanem munkájával egy kiemelkedő jelentőségű embermentő akció sikeréhez járult hozzá.”⁹³

A Langfelder-rokonság az elhurcolt családtag ügyében ismét levelet küldött a Szovjetunióba a magyar külügyminisztérium útján. A megkeresésre Kellner Miklósné (sz. Simon Magda, volt svéd követségi munkatárs) budapesti lakosnak 1989. december 12-én a Szovjetunió budapesti nagykövetsége válaszolt. Eszerint a szovjet fél „a magyar állampolgárságú Langfelder Vilmos szovjetunióbeli tartózkodásának körülményeivel kapcsolatban” megismételte az 1957-ben közölt információt, a ljubjankai börtönben történt elhalálozás tényét és időpontját. Megrázó volt az utolsó, a szakmai rutinból fakadt mondat is: „A Szovjetunió Állambiztonsági Bizottsága (KGB) 1989. novemberben tájékoztatást adott arról, hogy Langfelder Vilmos sorsáról újabb ismeretekkel sajnos nem rendelkeznek.”

⁹² „... hogy a budapesti Wallenberg-kiállítás emléke fennmaradjon”. I. m. 136–141.

⁹³ *Magyar Nemzet*, 1989. szeptember 12.

Langfelder neve az 1990-es évek elején többször megjelent a hazai sajtóban, de sorsáról lényegében senki sem tudott újat mondani. 1990. január 20-án a *Magyar Nemzet* olvasói arról értesültek, hogy a *Komszomolszkaja Pravda* egyik januári száma újabb, eddig ismeretlen adatokat közölt Wallenberg sorsáról. Alekszej Karcev újságíró szemtanúkat kutatott fel, és a szovjet hadsereg podolszki archívumában fellelt adatokból publikált. 1989-ben már megtalálta a 317. lövészadosztály egykori zászlóaljparancsnokát, és ezen az úton tovább haladva elérte Horosilov volt századost is.

Horosilov állítólagos emlékezésében szó esett a Langfelder vezette Studebaker személyautóról. 1945. január 15-én – beosztottja jelentése alapján – a százados adott parancsot a fekete autó elkobzására és a hadosztály-parancsnokságra szállítására. Wallenberg határozottan tiltakozott az intézkedés ellen, de végül megállapodtak: a szovjet parancsnokság később elismervényt ad a járműről. Erre végül nem került sor, mert a heves harcok miatt Horosilovnak nem sikerült átadnia a papírt. A kíváncsi újságíró megtalálta Szevrjugi egykori őrnagyot, felderítő tisztet, aki Wallenberget január 16-án, Rákosszentmihályon „még mint szabad embert” hallgatta ki.⁹⁴ A svéd ehelyütt is tiltakozott gépkocsijának elkobása miatt, és Malinovszkij marsallal kívánt beszélni.

A továbbiakban egy 1991. márciusi budapesti híradás szerint Moszkvában bemutatták *A Wallenberg-küldetés* című dokumentumfilmet, amely a tudományos filmek kijevi stúdiójában készült. A premieren Vagyim Birstein, a Nemzetközi Wallenberg Bizottság tagja beszélt Langfelder Vilmos fogságáról is.⁹⁵ 1991 végén a *Vasárnapi Újság*ban egy – színes, fantázia táplálta történetektől sem mentes – interjúban Langfeldert Wallenberg hős munkatársának nevezték, egyben javasolták, hogy utcát nevezzenek el róla.⁹⁶

1991 novemberében Langfelder unokahúga, Lente Istvánné levéllel fordult a Szovjetunió Nagykövetsége Protokollosztálya vezetőjéhez, és a magyar sajtóban, valamint a moszkvai *Nyezaviszimaja Gazeta* hasábjain megjelent cikke utalva ismételtén kérte, hogy az új adatokról tájékoztassák.⁹⁷

1993 júniusában Kapronczay Károly történész magyar különbizottság élén Moszkvában járt a második világháború idején és utána elhurcolt,

⁹⁴ Az újságíró megkísérelte a budapesti szovjet felderítés 1945. eleji dokumentációját is átnézni. Az 1945. január 14. és 26. közötti iratok hiányoznak, valószínűleg a kémelhárítás tüntette el azokat.

⁹⁵ A nyilatkozatot eredetileg a *Novosztij* közölte, s az *Új Élet* 1991. március 1-jei száma vette át.

⁹⁶ Román terrorakció Wallenberg ellen. Erős Sándornéval és Hársasi Istvánnal Győri Béla beszélget. *Vasárnapi Újság*, 1991. december 29.

⁹⁷ Az 1991. november 25-én kelt gépirásos levél D. Á. tulajdonában.

eltűnt magyarok felkutatása ügyében. Akták tömegét, gondosan őrzött jegyzőkönyveket és nyilvántartásokat láttak, sokféle szenvedés írásos nyomára bukkantak. Langfelder Vilmosról senki sem tudott, neve sehol sem szerepelt. „Ahogy kimondtuk Langfelder nevét, az oroszok azt választák, nem szerepel a nyilvántartásukban, és értésünkre adták, nem kívánnak beszélni róla. Wallenberg vagy sofőrje nevének hallatán egyszerűen fagyos lett a légkör.”⁹⁸ Pedig a fontosabb foglyokról – amennyire a szovjet hivatalos ügymenet megismerhető – legalább három példányban, három különböző helyen őriztek iratokat: minden kihallgatás, más börtönbe szállítás, bármilyen orvosi vizsgálat stb. dokumentációját.⁹⁹

A budapesti Legújabb Kori Történeti Múzeumban 1992. augusztus 4. és október 31. között Wallenberg-kiállítást rendeztek. Ez alkalomból a kitűnő múzeumi szakember, Horn Emil, több családi iratnak, fényképnek is helyet adott a tárlókban Langfelder életútjáról és helytállásáról. A kiállítás közel kétszáz oldalas, többször hivatkozott katalógusában szerepeltek a Langfelderről fennmaradt magyar és orosz dokumentumok. A kiállítás előtt *A város arcai* sorozatban megjelent Ember Mária *Wallenberg Budapesten* című, szintén idézett kötete, benne több, Langfelderre vonatkozó adattal. Nem sokkal később jelent meg Bárány György, az Amerikai Egyesült Államokban élő magyar professzor *A Wallenberg-kutatás időszerű problémái és feladatai* című tanulmánya, amely az elérendő célok között említette Langfelder Vilmos mérnök sorsának felderítését is.¹⁰⁰

Bár ezt nem sokban segítette, de lényeges, hogy az Oroszországi Föderáció Legfőbb Ügyészsége alá tartozó Katonai Főügyészség állami címerrel és körpecséttel ellátott okiratot bocsátott ki Langfelder Vilmos ügyében. Az orosz nyelvű, 16 sornyi ügynevezett rehabilitációs igazolás 2000. december 19-én kelt, és újabb ellentmondások sorát közvetíti a mának. Eszerint Langfeldert Budapesten törvénytelenül vették őrizetbe. Az irat – minden alap nélkül – hadifogolynak minősíti. Ismeretlen marad előttünk, hogy az állítólagos hadifogoly miként lehetett politikai okból „társadalomra veszélyes személy”. Az okmány szerint bírósági határozat nélkül ítélték szabadságvesztésre, tehát valamilyen ismeretlen fórum

⁹⁸ Charles FENYVESI: *Mikor az angyalok túljártak a világ eszén*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001. 122. – A Kapronczay-bizottság megalátáta Bethlen István aktáit.

⁹⁹ Erről 2005 őszén, moszkvai levéltári kutatásom alkalmával magam is meggyőződhettem.

¹⁰⁰ *Századok*, 1994/6. 1149–1164. – Utoljára 2005 szeptemberében (magyar állami kutatói kiküldetésben) próbáltam orosz levéltárban Langfelder nyomára bukkanni. A kutatási kérelmemre adott válasz szerint Langfelder Vilmos neve sem a 60 000 magyar személyt nyilvántartó adatbankjukban, sem az irattárban nem szerepel.

előtt állt (ha állt), „anélkül, hogy konkrét bűncselekmény elkövetése miatt emeltek volna vádat ellene”.

Az iratból megtudható: 2000. november 9-én az Oroszországi Föderáció Elnöke mellett működő bizottság megállapította, hogy Langfelder Vilmos magyar állampolgárt politikailag üldözték. Ezután szövegezői a szövetségi törvényre hivatkoztak, amely a „Politikai okból jogtalanul elítéltek rehabilitációjáról” szól – egy olyan honfitársunk ügyében, aki ellen még vádat sem emeltek.

A Wallenberg Egyesület és a családtagok 2002-ben az Andrássy út 36. számú épület falán művészi bronztablát avattak. Szövege az utókornak szomorú tényt rögzít: „E házban élt Langfelder Vilmos mérnök. Megmenekült a nyilasok karmaiból, eltüntette a sztálini terror.”